

بررسی جایگاه و اثر رویکرد اسلامی

بر روش‌شناسی پژوهش تربیتی

داود حسین پور صباغ¹

بیان مسأله

هنگامی که قصد سخن درباره‌ی "تعلیم و تربیت اسلامی" را داریم پیش از هر چیز باید به بررسی معناداری عبارت مذکور بپردازیم و نسبت بین "اسلام" و "تعلیم و تربیت" را تبیین نماییم. در این رابطه آرا متفاوتی وجود دارد که بنابه تعاریفی و رویکرد های مختلفی که به "اسلام" و "تربیت" دارند، در این باره سخن گفته اند. برخی به کلی منکر معنی داری ترکیب این دو شده اند (مانند هرست 1974)، برخی از تربیت اسلامی به عنوان دستورات و توصیه‌های اخلاقی و تربیتی که در متون دینی وجود دارد نام برده اند و آن را در حد توصیه‌های کلی و موردی، و فاقد شأن علمی دانسته اند (مانند سروش 1377) و در آخر عده ای "تربیت اسلامی" را دارای نظام منطقی و قابل توسعه دانسته هویت معرفتی آن را به رسمیت شناخته اند (باقری 84، صادق‌زاده 82، علم الهدی 86)(1).

پژوهش حاضر نحوه اثر گذاری دین بر تحقیق تربیتی را مورد مذاقه قرار داده است. برای این منظور ابتدا رویکردهایی مختلفی که در باب حدود و ثغور "دین" وجود دارد بررسی می‌شود و در مرحله‌ی بعد، در سه مرحله، تأثیر دین به عنوان یک منبع معرفت، بر پژوهش تربیتی بررسی می‌گردد. این سه مرحله عبارت اند از:

- 1) مواجه با مشکل و شکل گیری مسئله پژوهش
  - 2) فرآیند تدوین فرضیه و جمع آوری و طبقه بندی اطلاعات
  - 3) در مقام داوری درباره‌ی یافته‌های پژوهش
- به علاوه‌ی سه مرحله فوق به نظر می‌رسد رویکرد اسلامی می‌تواند در مرحله سازمان دهی و بهره برداری از علم نیز موثر واقع شود و تفاوت معناداری را با رویکردهای علمی موجود ایجاد نماید.

hosain.da@gmail.com

¹ - دانشجوی رشته تاریخ و فلسفه تعلیم و تربیت، دانشگاه تربیت مدرس.

سومین همایش انجمن فلسفه تعلیم و تربیت ایران
 روش‌شناسی و روش‌های پژوهش در فلسفه تعلیم و تربیت

سوالات پژوهش

آیا معرفت دینی می‌تواند نقش واقعی و منطقی در روش پژوهش تربیتی ایفا کند؟
 تاثیر رویکرد اسلامی بر پژوهش تربیتی چیست؟
 پژوهش تربیتی حائز چه ویژگی متفاوتی از دیگر رشته‌های علوم است که قابلیت و ضرورت رویکرد اسلامی در روش‌شناسی آن، معنادارتر و ضروری‌تر می‌شود؟
 اثرگذاری معرفت دینی بر مسائل، فرایند، و یافته‌های پژوهش و همچنین سازماندهی و بهره‌برداری از علم تربیتی چگونه است؟

چارچوب نظری

تعاریف متعددی بر باب مفهوم دین و حدود اثرگذاری آن بر زندگی انسان وجود دارد در حالت کلی از سه رویکرد حد اقلی و حداکثری مطلق، حد اکثری نسبی در تلقی از دین می‌توان نام برد. همچنین نظریات مختلف درباب علم دینی بررسی شده و استدلالات روش‌شناختی آنها با رویکرد اسلامی احصا گردیده که لیست آن را در قسمت یافته‌ها می‌توان مشاهده کرد. در این میان بطور ویژه نظر باقری با اصلاحاتی که صادق زاده بر آن انجام داده توجه بیشتری شده است و در تقسیم‌بندی حوزه‌های تعلیم و تربیت به حوزه پژوهش فلسفی و علمی از نظر باقری (باقری 1389) بهره‌گیری شده است.

روش

این پژوهش ماهیت نظری و فلسفی دارد و روش به کارگرفته شده در آن توصیفی-تحلیلی است.

یافته‌ها

پژوهش در تعلیم و تربیت مثل دیگر رشته‌های علوم باید مبتنی بر "مسئله" باشد. ما در این مقاله تاکید می‌کنیم که پژوهش تربیتی از آن جهت که معطوف به اجرا است، حائز ارزش مضاعف شناختی است و در ارتباط بی‌واسطه و تنگاتنگ با عمل انسانی دارد. به نحوی که گاه نمی‌توان حوزه نظریه پردازی و کشف را از عمل تربیتی جدا نمود باید مبتنی بر "واقعیت" با

سومین همایش انجمن فلسفه تعلیم و تربیت ایران
روش‌شناسی و روش‌های پژوهش در فلسفه تعلیم و تربیت

تمام ابعاد و پیچیدگی‌اش باشد. به عبارت دیگر پژوهش تربیتی باید مسائل خود را از واقعیت موجود به عنوان یک "کلّ متحد" اخذ کند. برای این امر باید اولاً به ارزش درجه دو کنش انسانی در پژوهش تربیتی توجه شود و ثانیاً رویکرد کثرت‌گرایی متداخل در شناخت اتخاذ شود. (توجه توأمان به عقل تجربه و شهود و ارتباط آنها با تعلیم دینی)

با توجه به ویژگی‌های بر شمرده شده برای علوم تربیتی و نیز با توجه به مباحث ذکر شده در نظریات مختلف تولید علوم دینی و همچنین با در نظر گرفتن چگونگی و انواع ارتباط بین تعلیم اسلام و تربیت می‌توان پیرامون جایگاه و اثر رویکرد اسلامی به پژوهش موارد زیر را بر شمرد.

- 1) موضوعیت یافتن شخصیت و قابلیت محقق برای دریافت معرفت حقیقی به گونه‌ای که تهذیب و تزکیه پژوهنده موثر در نتایج پژوهش است.
- 2) اتخاذ کثرت‌گرایی شناختی تداخلی در کسب سطوح مختلف واقعیت.
- 3) تفکیک بین محکّمات و متشابهات و ناسخ و منسوخ در آیات و روایات به نحوی که محکّمات و ناسخ‌ها در دین به نحو چارچوب‌گونه و تعیین‌زمینه‌ها و اولویت‌ها در شکل‌گیری نظریات اثر گذارند.
- 4) توجه به غایتمندی علم و حرکت در مسیر غایت علوم تربیتی با توجه به مبانی فلسفی و وحیانی علوم تربیتی. این رویکرد به ویژه در مسئله یابی و مواجهه با مسائل در شکل‌گیری نظریات علوم تربیتی به نحو بارزی تاثیر گذار می‌باشد.
- 5) حفظ ماهیت بشری بودن علم تربیتی و خدشه‌پذیری آن و تفکیک بین گزاره‌های دینی فرا زمانی و فرا مکانی و تولیدات معارف بشری که ویژگی ابطال‌پذیری خود را به همراه دارد.
- 6) نفی انحصار علوم تجربی به عنوان معیار علمی بودن و طرحی نوعی حرکت دیالکتیکی بین علوم جدید (عقلی، تجربی و شهودی) و معارف اصیل دینی، همراه با اعمال دغدغه‌های تربیتی لازم در فرآیند تحصیل علم و اتخاذ معیارهای داوری.
- 7) نظام‌سازی اجتماعی متفاوت با توجه به هستی‌شناسی و انسان‌شناسی حاکم بر علوم که منجر به تغییر بنیادی نقش محقق، و معلومات و غایت علم می‌شود.

نتیجه‌گیری

با توجه به بررسی آراء مختلف می‌توان نتیجه گرفت که در مقام داوری، رابطه‌ی استکمالی بین عقل، تجربه و دین برقرارست. با توجه تحقیقات این پژوهش جایگاه اتخاذ رویکرد اسلامی در پژوهش تربیتی هم از منظر علم‌شناسی و هم از منظر دین‌شناسی ضروری است و به نحو آشکاری در مراحل مختلف فرآیند پژوهش تاثیر گذار است. که این تاثیر گذاری به دست آوردهای راه‌گشایی برای تحقیقات آینده علوم تربیتی ان شالله خواهد انجامید.

واژگان کلیدی: روش‌شناسی پژوهش، رویکرد اسلامی، تعلیم و تربیت اسلامی.

منابع

- 1- اعرافی، علی‌رضا؛ (1379)؛ «روش‌های استنباط آداب تعلیم و تربیت»؛ تربیت اسلامی: کتاب اول؛ محمد علی حاجی ده‌آبادی و علی رضا صادق زاده قمصری؛ تهران: نشر عابد.
- 2- باقری، خسرو؛ (1377)؛ «معنا و بی‌معنایی در علم دینی». فصل‌نامه‌ی حوزه و دانشگاه. ش 17 و 18: ص 16-26.
- 3- ----- (1382)؛ هویت علم دینی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- 4- ----- (1386)؛ نگاهی دوباره به تربیت اسلامی- جلد دوم، تهران: انتشارات مدرسه.
- 5- ----- (1387)؛ درآمدی بر فلسفه تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران؛ تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- 6- ----- (1389)؛ رویکرد ها و روش‌های پژوهش در فلسفه‌ی تعلیم و تربیت. پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- 7- برزینکا، ولفگانگ؛ (1371)؛ علم تعلیم و تربیت، ترجمه: خسرو باقری و محمد عطاران، فلسفه تعلیم و تربیت معاصر. تهران: انتشارات محراب قلم.
- 8- جوادی آملی، عبدالله؛ (1372)؛ شریعت در آیینی‌ی معرفت؛ تهران: نشر فرهنگی رجاء.
- 9- ----- (1380)؛ انتظار بشر از دین. قم: انشارات اسرا.